~~samet għal tlitt ijiem u tliet iljieli. Is-sawm ta' erbgħin jum ta' Mosè, Elija u Ġesù Kristu għandna nqisuh bħala miraklu. Fis-sawm barra milli wieħed ma kienx jiekol u jixrob, wieħed iken jiċċaħħad ukoll minn kull ma jogħġbu u jagħtih pjaċir, ngħidu aħna ħasil, dlik bil-fwejjaħ, ilbies sabiħ. Xi drabi wieħed saħansitra kien jitfa' r-rmied fuq rasu, jimxi b'rasu mgħaddsa lejn l-art u ma jsellimx lill-ħbieb li jiltaqa' magħhom. San Ġlormu jiktebhekk fuq is-sawm tal-Lhud ta' żmienu: "Jibku, jimxu ħafjin, jitmiegħku fit-trab u fir-rmied u jorqdu fuq xkora." Fil-festi ma kienx isir sawm, bħalma anqas ma jsir fil-Liġi tagħna.~~

~~Ġesù Kristu ma riedx jorbot id-dixxipli tiegħu mal-liġijiet tas-sawm imdaħħlin mill-għorrief Lhud. Dawn huma liġijiet tqal wisq biex l-bniedem jiflaħ jerfagħhom. Is-sawm kien penitenza, imma waqt li Kristu, l-Għarus tal-Knisja, kien magħhom kien żmien ta' ferħ mhux ta' penitenza. Jiġi żmien meta Kristu ma jkunx aktar magħhom, imbagħad isumu. Ġesù qal ukoll li hemm xjaten li ma joħorġux mill-bniedem ħlief bis-sawm u bit-talb. Imma meta nsumu ma għandniex nuru li aħna sajmin bħalma jagħmlu n-nies ta' żewġ uċuħ. Il-drawwa tas-sawm daħlet fost l-ewwel insara u baqgħet fil-Knisja sal-lum.~~

~~P.P. SAYDON.~~

IL-ĠIMGĦA L-KBIRA F'ĠERUSALEM

Hawnhekk ma aħniex sa ngħidu x'isir f'Ġerusalem matul il-Ġimgħa l-Kbira kollha, minn Ħadd iż-Żebbuġ sal-Għid il-Kbir, għax biex tagħmel dan trid ħafna wisa' u żmien. Sa naraw fuq fuq x'isir il-Ħamis ix-Xirka u l-Ġimgħa l-Kbira biss.

Il-Ħamis ix-Xirka fil-għodu, ġewwa l-Bażilka tal-Qabar ta' Kristu, u quddiem il-Qabar Imqaddes sewwa, issir quddiesa kbira bil-mużka, fuq artal tal-għewied miksi bil-fidda, bil-kandlieri tal-fidda u l-važuni u l-fjuri ta' ġewwa fihom tal-fidda wkoll. Iqaddes Pontifikal il-Patrijarka ta' Ġerusalem u fil-quddiesa jbierek iż-Żejt Imqaddes. Wara l-quddiesa issir purċissjoni li fiha jduru għal tliet darbiet mal-Qabar ta' Kristu bis-Sagrament Imqaddes u wara jqiegħduh ġewwa l-Qabar f'tabernaklu tal-fidda, imdawwar bix-xama' jixgħel u l-ward. Wara nofs inhar isir il-ħasil tar-riġlejn ġewwa l-Bażilka, quddiem il-Qabar ta' Kristu, mill-Patrijarka wkoll. Qabel il-quddiesa il-Misilmin jiftħu l-knisja sakemm jidħlu n-nies u jerġgħu jagħlquha; jerġgħu jiftħuha wara l-quddiesa u jagħlquha malajr wara nofs inhar.

Il-Ħamis ix-Xirka, fl-4 ta' wara nofs inhar, il-Franġiskani ma' kotra kbira ta' Insara minn Ġerusalem, imorru jżuru l-Imkejjen Imqaddsa li hemm fuq l-Għolja ta' Sijon, li hija biċċa mill-belt infisha, inħawi mibnija u nħawi egħlieqi ta' l-oqbra, ta' l-Insara (Latini Grjegi u Armeni) u tal-Misilmin.

Fl-4 mela, il-Franġiskani joħorġu mid-Dejr il-kbir tagħhom ta' San Salvatur u jiġbdu lejn Bab il-Halil, ma' qatigħ Insara li jkunu jistennewhom barra d-Dejr. Jgħaddu minn quddiem bini kbir u qadim, fejn dari kien il-Qasar jew *Palazz* ta' Erodi u jitilgħu lejn ix-xellug. Jibqgħu sejrin minn triq dejqa u joħorġu minn wieħed mill-bibien tal-belt, li jgħidulu Bab

id-Daħud; hemm jinsabu tliet toroq: tal-lemin tieħu għal barra Bab il-Ħalil; tax-xellug tinżel għal Wed ta' Gożafat, u ta' quddiem għaċ-Ċenaklu.

Jibqgħu sejrin 'il quddiem u jaslu f'misraħ żgħir magħluq bejn id-djar tal-Għarab u l-Knisja tar-Rħieb Benedittini Ġermaniżi. F'dan il-misraħ ikun hemm ukoll jistennew għadd ieħor kbir ta' Nsara, mill-Palestina u minn kemm il-ġens ta' l-Ewropa, fosthom qassisin u rħieb u tfal ta' l-iskejjel ukoll. Jidħlu fid-dar fejn hemm du Missierna, Sliema u Glorja għall-qligħ tal-Maħfriet jew *Indulġenzi*. Imbagħad min irid joħroġ u min irid joqgħod ftit hemm u jitla' minn xi sitt tarġiet għal ġewwa kamra oħra żgħira jgħidulha ta' Ruħ il-Qodos, tifkira ta' nżul tagħha fuq l-Appostli Wara naqra kulħadd jinżel minn taraġ ieħor u joħroġ minn hemm.

Miċ-Ċenaklu jmorru jagħmlu żjara lill-Knisja tal-Benedittini, li semmejna qabel, mibnija fuq l-imkien fejn kienet id-dar li fiha mietet, jew raq-

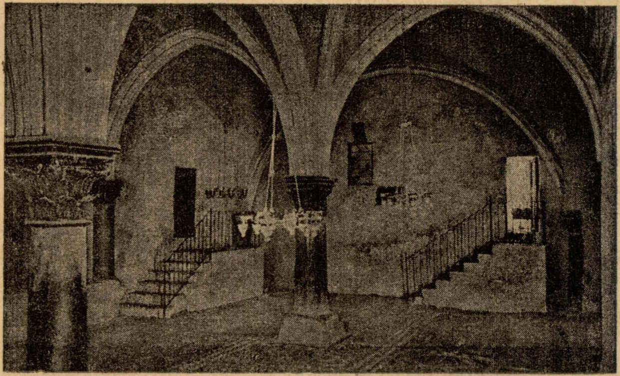

Iċ-Ċenaklu Mqaddes, fejn Ġesù għamel l-aħħar ikla tal-Għid mal-Appostli, awl il-lejl qabel ma miet, u ħallielhom l-Akbar Tifkira.

iċ-Ċenaklu, l-ewwel il-Franġiskani u warajhom in-nies. Jgħaddu minn ġo kamra kbira ta' barra, jiġu f'bitħa u fuq ix-xellug hemm taraġ li jitilgħu minnu għal fuq bejt. Fuq il-bejt hemm għorfa, u l-Lhudi li jagħmel minn dik id-dar jiftaħ il-bieb tagħha. Hemm huwa ċ-Ċenaklu, u l-Franġiskani u n-nies jidħlu fih.

Raħeb Franġiskan jilbes l-ispellizza u l-istola u jgħid *Dominus vobiscum* u jaqra l-Evanġelju fejn jissemma l-Ħasil tar-Riġlejn u t-Twaqqif ta' l-Ewkaristija, imbagħad igħid *Antifna*, *Versett* u *Oremus*, bil-Latin. Warajh, Franġiskan ieħor jaqra kollox bħalu imma bil-lsien Għarbi. Wara dan igħidet għal ftit ħin il-Madonna. Joħorġu minn hemm u jgħaddu mit-triq li għaddew minnha qabel u jidħlu f'Dejr ta' l-Armeni fejn kienet id-dar tal-qassis Kajafa. Hemm knisja żgħira Armena u l-mejda tal-artal tagħha magħmula min-nofs ħaġra mdawra donnha ħaġra ta' mitħna. L-Armeni jgħidu li dik hija l-ħaġra li kienet tagħlaq il-bwieba tal-qabar ta' Kristu. Jista, jkun li hekk u jista' jkun ukoll li ġiebuha minn xi qabar ieħor, għaliex oqbra bil-ħaġra mdawra kien hemm u għad hemm issa wkoll fl-inħawi ta' Ġerusalem.

Barra mill-knisja hemm siġra tażżejtun li l-Armeni jgħidu li kienet hi

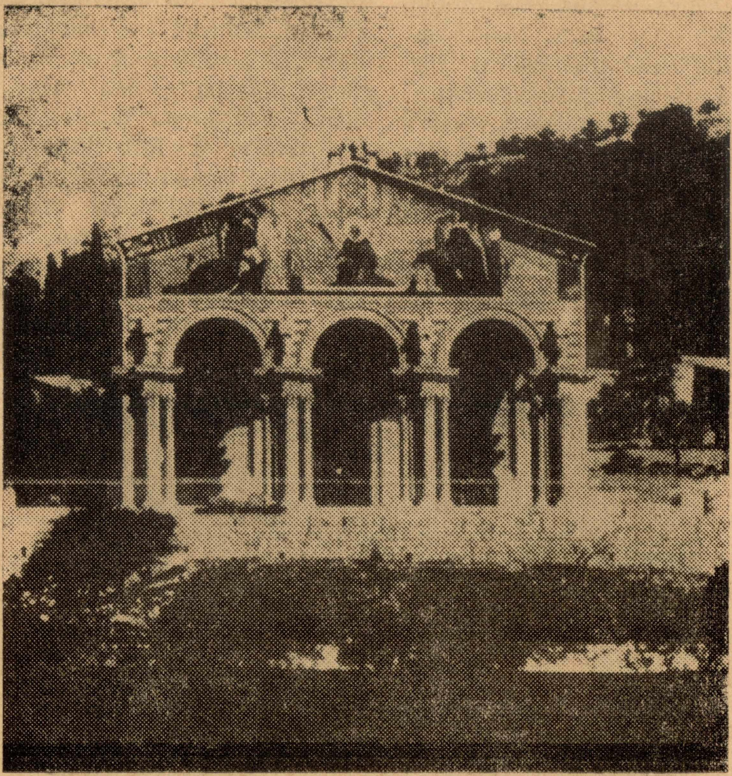

Il-faċċata tal-Bażilka tal-Agonija, fil-Ġnien tal-Ġetsemni, fejn issir tliet siegħat Sahra Ħamis ix-Xirka bil-lejl.

li rabtu magħha lil Ġesù sakemm iqum il-Qassis il-Kbir li kien rieqed. Dan imma ma jistax ikun għax is-siġra hija siġra żgħira ħafna, u l-Passjoni ġrat ilu ftit anqas minn elfejn sena.

Minn hemm joħorġu u wara ftit jidħlu mill-ġdid fil-belt minn Bab id-Dahud (dak li semmejna l-ewwel) u jgħaddu fid-Dejr il-kbir ta' l-Armeni, fejn hemm żewġ knejjes: fejn kienet d-dar tal-qassis Hanna u fejn il-Lhud qatgħu ras San Ġakbu, ħu San Ġwann l-Evanġelista. Il-bieb ta' l-ewwel knisja qadim ħafna u mnaqqax bi slaleb u weraq, f'disinji sbieħ. Fit-tieni knisja hemm rokna, wara l-artal, li fiha mal-ħajt, ġewwa l-ħġieġ, hemm xbieha ta' ras S. Ġakbu, maqtugħa, b'għajnejh magħluqa. Hemm igħidu li hu l-imkien sewwa li fih il-Lhud qatgħu ras il-qaddis b'amar ta' Erodi, u dan jista' jkun ħafna għax hemm kien tassew il-ġnien tiegħu.

Ħada l-bieb tal-knisja, magħluqin ġewwa xibka tal-ħadid l-Armeni juru tliet ħaġriet kbar. Igħidu li waħda minnhom ġiebuha minn fuq Sijon, l-oħra minn fuq it-Tabor u t-tielet waħda mill-qiegħ tax-xmara tal-Ġurdan.

Minn hemm imorru jżuru knisja oħra żgħira u fqira, il-knisja tas-Sirjani, fejn jingħad li kienet id-dar ta' Marija

omm Ġwanni Marku, fejn kienu magħluqin l-Insara meta lil San Pietru xeħtuh il-ħabs. Hemm San Pietru mar jħabbat il-bieb meta l-Anġlu ħelsu, kif inhu miktub fl-Atti ta' l-Appostli (k. XII, vv. 1-19). Fuq l-artal hemm xbieha tal-Madonna li bħal tal-Mellieħa ta' Malta, jingħad li San Luqa sawwarha b'idejh.

Dak il-ħin ix-xemx tkun tbaxxiet sewwa u d-dellijiet jimlew it-toroq ta' Ġerusalem. Għalhekk il-Franġiskani jerġgħu lejn id-Dejr ta' San Salvatur u n-nies imorru lejn djarhom, jew lejn il-lukanda, jekk ikunu barranin.

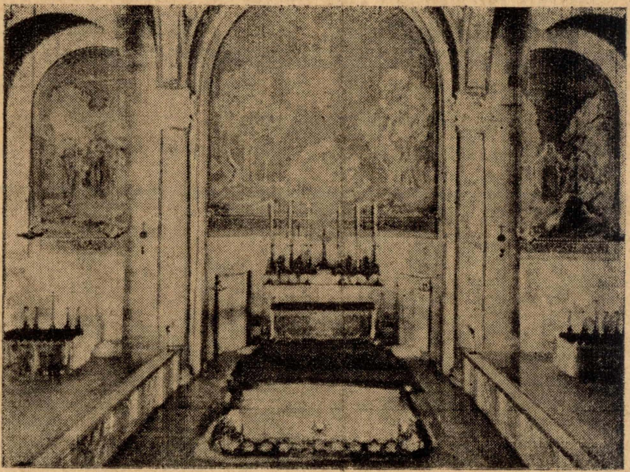

Ġewwieni tal-Bażilka tal-Agonija, fil Ġnien tal-Ġetsemni, Quddiem l-artal: Il-Blata li fuqha Ġesù għaraq id-Demm.

* * *

Ħamis ix-Xirka ġewwa l-Bażilka tal-Qabar ta' Kristu ssir l-Adorazzjoni n-nhar u l-lejl kollu. Il-Bażilka tkun magħluqa, imma fis-sebgħa ta' fil-għaxija l-knisja tiftaħ għal ħames minuti biss, biex min irid jidħol jgħaddi l-lejl hemm. Ftit jidħlu nies, għaliex biex tgħaddi l-lejl hemmekk trid tbati ħafna. Ġewwa l-Edikla, fejn ikun hemm is-Sagrament ikun hemm is-sħana, għax ikun hemm ħafna xama' jixgħel (u fwieħa ta' ward, li jkun imżejjen bih il-Qabar ta' Kristu), imma barra jkun hemm il-kesħa. Hemm ġew ma tistax toqgħod il-lejl kollu, għax trid toqgħod għarkubbtejk, u l-għadam tagħhom jibda jugħġa. Jekk toħroġ minn hemm u toqgħod bil-qiegħda fuq xi tarġa, għax siġġijiet jew bankijiet ma jkunx hemm, tibda taqbeż bil-bard. Jien li qiegħed nikteb, darba għamiltha, u ma ħassejtx bard bi ftit, għalhekk qtajt li ma narġax.

Fis-sebgħa u nofs, il-Ħamis ukoll, tibda s-Sahra u l-Adorazzjoni fil-Bażilka tal-Ġetsemani. Hemm imorru kotra kbira ta' nies, li l-Bażilka tkun maħnuqa. Dawl ikun hemm ftit għax jinxtegħel xama' biss u bozoz żgħar ħomor, biex ifakkru l-qtar tad-demm ta' l-Agunija ta' Ġesù. Ikun hemm armonju u l-Franġiskani u t-tfal ta' l-

iskola tagħhom ikantaw kant ta' niket. Il-Kurat tal-Parroċċa ta' San Salvatur jaqra l-Evanġelju ta' l-Agunija bil-Latin u bil-Għarbi u wara kull qari jkun hemm xi ħames minuti skiet. Jekk tidħol fil-Bażilka dak il-ħin tisthajlek li dħalt fil-knisja tal-fatati, għax tara kotra kbira ta' nies u ma tismax ħoss ta' nifs u anqas tara lil ħadd jitħarrek. Wara s-skiet ikun hemm il-kant kiebi mill-ġdid. Fil-Bażilka, quddiem l-artal hemm il-Blata li fuqha Ġesù għaraq l-għaraq tad-demm. Tistħajlek qiegħed tarah. Imkien ieħor ma tħoss il-għafsa ta' qalb bħal ma tħossha hemm ġewwa dak il-ħin. Meta jeħilsu kollox, wara xi tliet siegħat, in-nies ġeġwiġija waħda joħorġu mill-

jitilgħu lejn Ġerusalem.
Bażilka u jaqsmu l-Wied ta' Kidron u

* * *

Nhar il-Ġimgħa l-Kbira fis-sitta u nofs ta' fil-għodu, ikun hemm quddieda kantata fil-Bażilka tal-Qabar, fil-kappella ta' fuq il-Blata tal-Kalvarju. Il-kappella tkun marsusa bin-nies. Jitkanta l-Passju ta' San Ġwann u fl-aħħar id-Djaknu jieħu l-ktieb u joqgħod għarkubbtejh fejn il-ħofra tas-salib u jkanta bil-qajl: *et inclinato capite HIC tradidit spiritum*. Jiġifieri: "HAWNHEKK mejjel rasu u ħarġet ruħu".

Imbagħad jitkantaw l-*Improperi* u

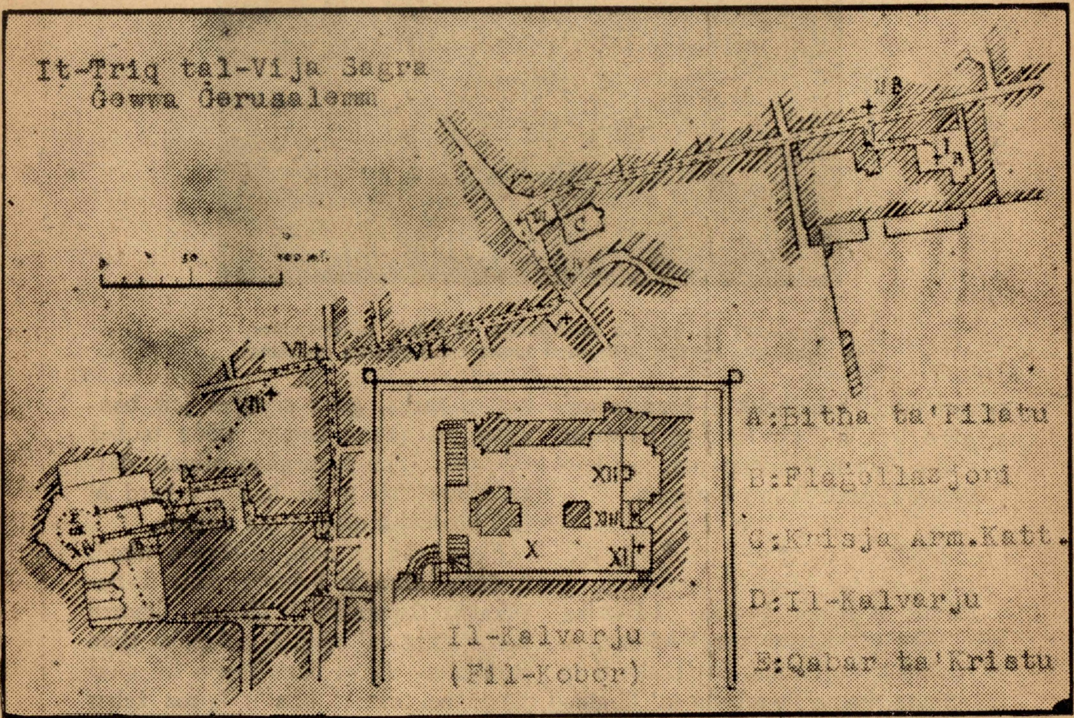

It-Triq tal-Vija Sagra, minn għand Pilatu sal-Kalvarju, li minnha għadda Ġesù mgħobbi s-salib. Mit-tieni stazzjon sat-tielet: niżla. Mit-tielet sal-ħames: triq watja. Mill-ħames sat-tnax: dejjem telgħa.

ssir il-kixfa tas-Salib, bħal ma ssir ukoll fil-knejjes hawn Malta, imma hemm issir fuq il-Kalvarju, fejn dik il-funzjoni saret l-ewwel darba, meta Santa Liena sabet il-Għuda tas-Salib. Wara n-nies imorru tnejn tnejn ibusu s-Salib li jkun mimdud fuq imħadda.

* * *

Wara nofs inhar, fis-siegħa, innies tinġabar ħdejn il-Qorti ta' Pilatu, il-lum skola tal-Misilmin. Malli jaslu l-Franġiskani kulħadd jitla' r-rampa u jidħol fil-bitħa ġewwa, minn bieb kbir tal-ħadid. Hemm issir l-Ewwel Stazzjon tal-Vija Sagra. Mhux għax Pilatu lil Ġesù qatagħhielu għall-mewt hemm ġew, imma biex il-Franġiskani u l-Insara jżommu l-jedd li jistgħu jidħlu. Pilatu qatagħha għall-mewt lil Ġesù, barra, fin-naqra ta' Forum, jew *Litho-Strotos*. Hemm ġew tkellem ma' Ġesù biss, biex jara x'kien u ma kienx. Issir l-Ewwel Stazzjon u r-Raħeb Franġiskan jagħmel priedka qasira, wieqaf fuq siġġu kbir, li jġorru minn Stazzjon għall-oħra, fuq rasu, wieħed Għarbi Nisrani. Joħorġu minn hemm u jagħmlu t-Tieni Stazzjon barra fit-triq, dejjem bil-priedka żgħira fuq is-siġġu. It-Tielet Stazzjon issir f'salib it-toroq. Ir-Raba' ftit 'l hemm minnu. Il-Ħames, fil-bidu tat-telgħa, u f'xi nofs it-telgħa, is-Sitta. F'salib it-toroq, fuq, issir is-Sebgħa Stazzjon. Ftit 'il fuq issir it-Tmienja, u n-nies jerġgħu jduru 'l isfel, għax ma hemmx triq minn hemm għall-Kalvarju. Jimxu ftit, jitilgħu taraġ u jidħlu fi sqaq, u fit-tarf tiegħu jagħmlu d-Disgħa Stazzjon. Joħorġu mis-sqaq, jinżlu t-taraġ u jmorru lejn il-Knisja tal-Qabar ta' Kristu, fejn jinsabu l-aħħar Ħames Stazzjonijiet.

* * *

Fil-Knisja tal-Qabar ta' Kristu, fit-tlieta ta' wara nofs in-nhar, isiru t-*Tniebri*, u fis-sebgħa ta' fil-għaxija, meta jkun dalam, issir Purċissjoni ġewwa l-Knisja nfisha, b'salib kbir, b'sura ta' Ġesù msallab fih. Tibda mill-kappella tal-Franġiskani u tintemm fil-Qabar ta' Kristu, u kull fejn tieqaf issir priedka b'xi lsien. Fuq it-taraġ tal-kappella, priedka bit-Taljan; quldiem il-Ħaġra tal-*Improperi* bil-Grieg; ħada l-Ġiebja tas-Salib, bil-Ġermaniż. Fuq il-Kalvarju, fl-artal tal-lemin, bl-Ingliż, u n-naħa tax-xellug, bil-Franċiż. Kif jinżlu l-Kalvarju, priedka bil-Għarbi, u fl-aħħar, quddiem il-Qabar ta' Kristu, priedka oħra bl-Ispanjol. Meta jkunu fuq il-Kalvarju, jaqalgħu s-sura ta' Ġesù msallab mis-salib u jerfgħuha f'liżar erba' Djakni. Isfel, iroxxu fuqha trab tal-fwieħa u jeħduha u jqegħduha ġewwa l-Qabar. Il-Purċissjoni tintemm hemmhekk, u l-Misilmin jiftħu bieb il-Knisja u kulħadd imur lejn id-dar.

HANNA L-MALTI.

R.I.P. — B'għafsa ta' qalb inħabbru l-mewt tal-ħabib tagħna r-**Rev.mu Mons. Kan. Ġużeppi Cefai,** Kantur tal-Kattidral t'Għawdex li ġrat fid-9 ta' Jannar 1958, għoxrin jum sewwa wara l-mewt ta' oħtu s-Sinjorina Marija Anna Cefai.

Kellu 84 sena. Saċerdot għaref u qalbieni, mal-ġieħ tal-Mulej fittex dejjem inibbet fi qlub l-insara l-qima lejn il-Madonna Assunta, meqjuma fis-Santwarju tagħha ta' Pinu, li tiegħu għal ħafna snin kien il-Mexxej. **Mulej, agħtihom il-mistrieħ ta' dejjem.**